

1. kép

TERDIK SZILVESZTER

MTA-SZAGKHF Görögkatolikus Örökség Lendület Kutatócsoport

Angyali köszöntés – angyali intés

Március 25-én emlékezik meg egyházunk az örömhírvételről, vagyis Szűz Mária angyali köszöntéséről, Jézus Krisztus test szerinti fogantatásáról. Ez az ünnep szinte mindig a nagyböjtre esik, néha egyenesen nagypéntekre. A nap rangját jelzi, hogy míg a latin liturgikus rendelkezések ebben az esetben áthelyezik a húsvéti időszakra ezt az ünnepet, addig a bizánci tradícióban nem nyúlnak hozzá, csupán sajátos liturgikus rendet írnak elő. Egyfajta kegyelmi pillanatként is fel lehet fogni az egybeesést, mivel egymáshoz közel lehet szemlélni a Fiú megtestesülésének és megváltó halálának-feltámadásának – amelyek valójában az előbbit is indokoltá tették – nagy misztériumait.

A Fiúisten megtestesülésének titkán elmélkedik még a böjt ötödök szombatjának liturgiája is, amelynek sajátos eleme a hajnali szolgálatba illesztett, a nap liturgikus nevét kölcsönző akathisztosz himnusz. Ez a mívesen kidolgozott ima szinte már tobzódó költői gazdagsággal írja körül Jézus megváltó művét. Az idei nagyböjtben az örömhírvétel ünnepe csupán három nappal előzi meg az akathisztosz szombatját.

A nyugati hagyomány március 19-én tartja Szent Józsefnek, a Szent Szűz jegyesének és Jézus nevelőapjának az ünnepét is. Azért említem most Szent Józsefet, mert ő volt az első tanúja az örömhírvétel következményeinek: a Máté-evangélium gyermekségtörténetében ugyanis Szűz Mária kegyelemben fogadása, amiben nem esik szó angyalról (Mt 1,18), mintegy előzményként jelenik meg József álmának ismertetésekor, amelyben azonban már az Úr angyala szólítja fel a kétkedő jegyest, hogy ne féljen magához venni Máriát (Mt 1,19–25). Lukács evangéliuma a Szűz és az angyal közötti dialógust közölve fejt fel az isteni kegyelem különös megnyilatkozását (Lk 1,26–38), azt az eseményt, amelyre Máté csupán utalt. Most olyan képzőművészeti alkotásokra hívom fel a figyelmet, amelyekeken mind a két angyali jelenést, Szűz Mária köszöntését és József intését is ábrázolják.

Az örömhírvétel korainak számító, talán első ismert monumentális ábrázolása a római Santa Maria Maggiore-bazilika diadalívének külső oldalát díszítő, Jézus gyermekségtörténetét bemutató mozaikciklus részeként maradt fenn (1. kép). A pompás képi program a középtengelyben olvasható latin nyelvű felirat szerint

III. Szixtusz pápa megbízásából valósult meg, aki 432 és 440 között ült Szent Péter székében, így a mozaik készítésének idejét erre az időszakra tehetjük. A bazilika alapításának háttérében minden bizonnyal a 431-ben tartott efezusi zsinat teológiai tanítását sejtethetjük: ezen a zsinaton erősítették meg azt a hagyományos formulát, amely Szűz Máriát a Theotokosz, vagyis az Istenszülő címmel tüntette ki. A római mozaik örömhírvétel jelenetében Szűz Mária királynői ékességbe öltözve ül, kezében bíborfonalat gömbölyít, miközben

felülről a Lélek galamb képében megárnnyékozza, Gábor főangyal pedig köszönti (2. kép). A jelenet bal szélén egy római templomra emlékeztető építmény látható, előtte két, fénylő tekintetű angyal áll. Az ábrázolás értelmezéséhez a Lukács-evangélium vonatkozó versein (Lk 1,26–38) túl az ún. Jakab-ősevangélium, egy nagyon korai apokrif irat nyújt támpontot. Ebben olvashatunk ugyanis arról, hogy Mária nem sokkal az angyali üdvözlés előtt a jeruzsálemi templom új kárpitjának készítéséhez szánt bíborfonalon dolgozott. Ezzel a feladattal a Templom papjai bízták meg. A mozaikon a kompozíció jobb széle felé haladva a Szűzet köszöntő angyal mögött két másik, fénylő tekintetű égi követ már József felé fordul, aki szintén egy templomforma épület előtt áll. Nyilvánvaló, hogy itt a Máténál olvasható első álom ábrázolását látjuk: különös azonban, hogy József nem alszik, hanem nyitott szemmel, állva figyel az angyalra. József ébersége a mozaikciklus másik álomjelenetét figyelembe véve is meglepő, hiszen utóbbin, amely az Egyiptomba való menekülést megelőző angyali intést jeleníti meg, a szent szöveg leírásához igazodva József feküdt, feltehetően aludt (József felső teste mai formájában későbbi kiegészítés). Az ókeresztény művészetben egyedülálló, hogy a két angyali híradás együtt jelenjen meg. József itt nem átlagemberként, hanem ruházata alapján „Dávid fiaként”, úgy ahogy az angyal is szólította, vagyis Dávid családjából származó királyi sarjként jelenik meg, előkelő öltözetben, aki méltó lesz a Fiú földi életének első időszakát kísérni. Feltételezhető, hogy a szent szövegtől való eltérést, vagyis József éber s nem alvó megjelenítését az a szándék sugallta, hogy a szemlélő számára egyértelmű legyen: az angyali köszöntésben hírül adott gyermek nem tőle, hanem Istentől származik.

Az angyali üdvözlés és József álmának egy jelenetben való tömörítése a Tridentinum utáni katolikus művészetben válik újra népszerűvé. A protestánsok által támadott Mária- és szentkultuszra adott képi válasz ez, amelyben a Szent Szűz tisztaságán kívül József erényeit is kívánták hangsúlyozni, akinek önálló kultusza épp ebben az időszakban kezd kibontakozni a katolikus egyházon belül. Ezeken a képeken a Máté-evangéliumhoz híven a szendergő József a főszereplő, a Szűz kegyelembe fogadása pedig inkább a háttérben tűnik fel, kevésbé hangsúlyos, de jól értelmezhető módon válik a kompozíció szerves részévé. A 17. századtól kezdve a korszak neves olasz, francia és németalföldi meste-

3. kép

rei közül többen megfestették ezt a témát, most csupán háromra utalok: Philippe de Champaigne (1602–1674) párizsi festőre (képe: London, Nemzeti Galéria); Luca Giordano (1634–1705) nápolyi művészre (képe:

4. kép

Indianapolis, Művészeti Múzeum); illetve Luigi Crespi (1708–1779) bolognai festőre (műve: Bologna, Nemzeti Képtár). Ezek a művészek nagy hatást gyakoroltak a katolikus megújulás idejének képzőművészetére. Giordano képe annyiban különbözik a többitől, hogy a két jelenet, vagyis a Szűz „megárnnyékozása” és József álma szinte egyező hangsúllyal jelenik meg. József álmának ilyen típusú ábrázolásával először a liz-

szaboni *Basilica de Estrela*-ban, a korszak késői példáján találkoztam: a Szent József-mellékoltáron áll Pompeo Batoni (1708–1787), Rómában alkotó olasz festő egyező témájú műve, amely 1783-84-ben készült (3. kép, Szemán László felvétele). Batoni kompozíciója Champaigne-re és Crespiere emlékeztet: a kép bal oldalán az alvó Józsefnek angyal jelenik meg álmában, míg a háttérben a Szentlélektől megárnnyékozott Szűz látszik.

Máté evangéliumának tanúsága szerint az Úr anyala még egyszer megjelent Józsefnek álmában: a három király látogatása után arra kérte őt, hogy Heródes haragja elől a gyermeket és anyját vigye Egyiptomba (Mt 2,13–15). Ezt az epizódot sokkal többször ábrázolták, mint az első anyali intést. A barokk kori ikonográfiában első ránézésre nem is mindig egyértelmű, hogy József melyik álmáról van szó. Ha a háttérben a Szűz már az újszülött Jézussal együtt látható, akkor biztosan a második álmó képi megfogalmazását látjuk.

Végezetül a hazai barokk emlékek közül egy templomot szeretnék kiemelni, ahol ügyesen kapcsolták össze az anyali köszöntések megjelenítését. Esztergomhoz közel fekszik Pélifyöldszentkereszt, a barokk korban Esterházy Imre primás jóvoltából fejlődésnek induló Szent Kereszt-zarándokhely és a hozzá kapcsolódó remeteség. A templomocskát 1735-ben épült, berendezése 1755-ben már készen volt (4. kép). A szentélyben a Szent Kereszt, a hajóban az evangéliumi (vagyis bal) oldalon Szent József, a lecke- (vagyis a jobb) oldalon pedig Szűz Mária tiszteletére állítottak oltárt. A mellékoltárok felépítménye egyezik: az oltárképek helyett szoborfülkéket alakítottak ki, amelyekben Szent József, illetve Szűz Mária szobrai állnak, mind a ketten a gyermek Jézust tartják kezükben. A szoborfülkék két oldalára, az oszlopok elé további szentek szobrait helyezték, míg az oromzatok négykaréjos képmezőibe festményeket illesztettek. A képek két oldalán, az oltárok párkányán angyalok ülnek, kezükben mondatzalagot tartottak, amelyek mára csupán a Szent Szűz oltárán maradtak fenn (feliratuk: *Patrona Hungariae ora pro nobis*). A két oromzati festményen egy-egy félalakban ábrázolt angyal látható, akik az oltárok védőszentjei felé hajolnak, az ajkukról fakadó latin igék fénysugarban, arannyal írva jól olvashatók:

Szűz Máriához az „*Ave Maria gratia plena*” (Üdvöz légy, Mária, malasztal teljes; 5. kép), jegyeséhez az „*Accipe puerum et Matrem eius*” (Fogd a gyermeket és anyját) szavakat intézik (6. kép). Ez utóbbi szöveg helyén Szent József második álmára utal. A főoltárt a templom búcsúünnepéhez igazodva a Kálvária szoborcsoportja uralja. A három oltár szoros ikonográfiai egységet alkot: a megtestesült Fiúnak már gyermekkorában

üldözést kell szenvednie, ami majd kereszthalálában teljesedik be. A megtestesülés a halálban és a feltámadásban nyeri el értelmét, ami jól mutatja, hogy ezek a hittitkok egymástól elválaszthatatlanok.

Irásommal özv. Szentes Lajosnéra, Emília néni-re emlékezem, aki 2019 decemberében 93 éves korában hunyt el Óbudán. Emília néni sok szállal kötődött Pélifyöldszentkereszthez, mivel édesapja a második világháború idején sokat segített a kegyhelyet 1913 óta gondozó szalézi szerzeteseknek az akkoriban folyó építkezések anyagbeszerzéseiben. Meg kell említenem azt is, hogy Emília néni az 1950-es években régészként a nyíregyházi múzeumban kezdte pályafutását, 1955 áprilisában egy terepmunka során a mándoki fatemplomunk vázlatos, de nagyon pontos felmérését is elkészítette egyik füzetébe, amely tudomásom szerint az első – bár szélesebb nyilvánosság elé nem került – tudományos igényű leírása a számunkra oly kedves épületnek. Emília néni majd’ egy évtizedig hűséges olvasója volt a Görögkatolikus Szemlének és a Szemlélet magazinnak is. Különösen tisztelte a pócsi Istenszülőt, akihez többször elzarándokolt nemcsak Pócsra, hanem Bécsbe is. Beszélgetéseink során kifejtett gondolatai mély hitről, egészséges kételyről, őszinte alázatról, tudományos pontosságról és együttérző, finom humorról tettek tanúságot.

„*Boldogok a tisztaszívűek,
mert meglátják az Istent.*”